

Marcjanna Nózka
Uniwersytet Jagielloński

FORMY WSPARCIA MŁODZIEŻY ZAGROŻONEJ WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM W KONTEKŚCIE POZIOMU JEJ SAMOOCENY I MOTYWACJI DO PRACY

Abstrakt. W artykule omówione zostały formy wsparcia młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym wykorzystywane w praktyce pracy socjalnej streetworkerów. Zostały one omówione na podstawie wyników badań diagnostycznych przeprowadzonych na potrzeby projektu realizowanego przez krakowski Ośrodek Pomocy Społecznej w ramach Programu Aktywności Lokalnej, które dotyczyły m.in. poziom samooceny i motywacji do pracy tej kategorii młodzieży.

Pomimo szeregu problemów jakich doświadczali badani (szkolnych, rodzinnych, ekonomicznych, konfliktów z prawem), wyróżniał ich wysoki poziom samoakceptacji i względny optymizm, związany m.in. z przekonaniem o własnej atrakcyjności na rynku pracy (pomimo braku kwalifikacji, doświadczenia), co nie znajdowało odzwierciedlenia w ich chęci kształcenia się czy podejmowanej aktywności. Przyjęto, że właściwy dla badanych poziom samooceny i akceptacja aktualnej sytuacji życiowej pozbawiać ich może motywacji do dokonywania zmian w sobie i w swoim życiu. Dodatkowo przebywanie w zamkniętej przestrzeni osiedla, środowisku rówieśniczym podobnym pod względem sytuacji rodzinnej i motywacyjnej może hamować ich dążenie i możliwość własnego rozwoju i integracji społecznej. Wykorzystane metody pracy środowiskowej omówione w artykule uwzględniały wyniki badań diagnostycznych, w związku z czym miały charakter działań aktywizujących, ukierunkowanych m.in. na liderów grupowych i sieci wsparcia.

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, praca socjalna, streetwork, samoocena, motywacja, aktywizacja, rynek pracy.

1. Wprowadzenie

Młodość to szczególny okres rozwojowy, w którym na pierwszy plan wysuwa się potrzeba samodzielności, rozpoznawania perspektyw życiowych i poszukiwania dla siebie szans. Młody człowiek dąży do sytuacji, w których ma swobodę wyboru, może sam podejmować decyzje. Zdaniem E. Sujak (1982), w młodości dominuje potrzeba akceptacji własnej osoby jako wartości, już nie

tylko ze względu na przynależność do rodziny, ale przede wszystkim dla zaznaczenia własnej odrębności. Współczesny, dynamicznie zmieniający się świat, niesie ze sobą mnogość i różnorodność ofert, które dawałyby szansę zaspokojenia tych ważnych potrzeb. Dostęp do tych ofert jest jednak często ograniczony m.in. przez indywidualne predyspozycje i możliwości, a także szeroko rozumiane otoczenie społeczne, ekonomiczne, polityczne, w którym człowiek funkcjonuje.

Ważnym obszarem aktywności, który stwarza młodym ludziom szansę rozwoju i partycypacji społecznej oraz niezależności jest rynek pracy. Wykonywanie pracy zarobkowej stanowi o pozycji społecznej człowieka, może być źródłem satysfakcji i stabilności oraz sprzyja odpowiedzialności za siebie i za innych. Jednakowoż konkurencja na rynku pracy, wymagania stawiane pracownikom, a w tym oczekiwanie doświadczenia zawodowego i obszernej wiedzy, mobilności, umiejętności samodzielnego myślenia, elastyczności, kreatywności, umiejętności pracy w zespole, sprawiają, że młodzież – dotychczas nieaktywna zawodowo – ma ograniczone możliwości dostępu tak do samego rynku pracy, jak i zasobów, jakie wiążą się z pracą zawodową (nie tylko zarobków, ale także nowej wiedzy i kompetencji, doświadczenia). Wyjątkowo niekorzystna jest sytuacja tych, którzy z racji braku wykształcenia, kwalifikacji, kompetencji, nieznacznego kapitału rodzinnego i [szerzej] środowiskowego, w szczególności sposobu pozbawieni są tych wysoko cenionych atrybutów oraz podstawowych umiejętności, jakich pracodawca wymaga od przyszłego pracownika. Uwzględniając dysproporcje w zasobach, jakimi dysponują młodzi ludzie, które różnicują ich szanse na rynku pracy i w innych sferach życia, K. Lichoń (2004) zaproponował podział młodzieży na „podłączonych” do sfery możliwości i szans oraz „odłączonych”, czyli wyeliminowanych z drogi do kariery.

„Odłączeni” to młodzież zagrożona wykluczeniem społecznym. Ich sytuacja życiowa obejmuje konstelację osobistych i środowiskowych uwarunkowań, które utrudniają partycypację w różnych sferach życia społecznego, a w tym na rynku pracy i w zakresie konsumpcji. Młodzi ludzie pozbawieni szans na udział w głównym nurcie społecznym, mogą akceptować wykluczenie lub uciekać w negatywizm, w agresywną kontestację (chuligaństwo i przemoc). Cechuje ich zwykle syndrom kumulujących się cech położenia, który skutkuje rezygnacją z aspiracji życiowych. W długim okresie czasu taki stan rzeczy może wzmacniać poczucie ich osamotnienia i izolacji społecznej. Zaniżona samoocena i wynikająca z niej autoprezentacja defensywna może prowadzić, zgodnie z egotystyczną koncepcją wyuczzonej bezradności, do obniżenia motywacji realizacji zadań, w celu uniknięcia porażki (Sędek 1983: 600–601, por. Frankel, Snyder 1978). Tego typu strategie obronne mogą być stosowane zwłaszcza w sytuacji niekorzystnych porównań społecznych, gdy młody człowiek przestaje

funkcjonować w swojej dotychczasowej środowiskowej enklawie. Niska pozycja społeczna i niekorzystna sytuacja rodzinna (definiowana m.in. przez występujące w rodzinie uzależnienia, konflikty, przemoc, trudności w pełnieniu ról rodzicielskich, niewłaściwe postawy wychowawcze rodziców), trwająca wystarczająco długo utrata wpływu na osiągnięcie ważnych wzmocnień, mogą prowadzić do deficytów emocjonalnych, poznawczych i motywacyjnych, co sprzyja bierności społecznej. Konsekwencją splotu wymienionych wcześniej okoliczności jest sukcesywne wyłączanie młodych ludzi z różnych sfer życia społecznego. Z punktu widzenia działań pomocowych zasadnicze wydaje się zatem podjęcie działań w celu eliminacji lub łagodzenia ewentualnych negatywnych skutków tak rozumianego wykluczenia, które potencjalnie przejawiać się mogą niedostatkami w sferze medycznej, psycho-emocjonalnej, ekonomicznej, jak i społecznej.

Skuteczną formą pomocy młodym ludziom, wobec których – z różnych przyczyn – podstawowe instytucje socjalizacyjne: rodzina, szkoła oraz różne instytucje kulturalno-oświatowe, nie realizują w tym zakresie dobrze swoich zadań, jest mobilna praca środowiskowa. *Streetwork* pozwala na podjęcie pracy z tymi osobami, które nie posiadają umiejętności społecznych i/lub zawodowych, a także odpowiednich zasobów w miejscu swojego zamieszkania (w tym modelowych wzorców postępowania, odpowiedniej zachęty i wsparcia), nie zwracają się z własnej inicjatywy o wsparcie do placówek pomocowych, oświatowych, czy też instytucji rynku pracy. Wyróżnić można dwa podstawowe typy pracy mobilnej: 1) ukierunkowaną na określoną grupę docelową (praca odbywa się w miejscu pobytu młodych ludzi i zazwyczaj w czasie przez nią wyznaczonym), oraz 2) pracę w dzielnicy, która polega na przeciwdziałaniu alienacji i naznaczeniu społecznemu, a nacisk położony jest na współpracę z rodzinami, środowiskiem sąsiedzkim, szkołą, instytucjami pomocowymi i służbami porządkowymi (Brandes, Specht 2000: 34–36). W metodzie *streetwork* przeniesiony zostaje akcent z postawy „wyczekującej” na klienta na aktywne wyjście do potencjalnego podopiecznego. Zdaniem Ł. Barwińskiego (2011: 116–117) „podstawowym celem działań podejmowanych przez streetworkerów było i jest przeciwdziałanie marginalizacji społecznej wśród młodych ludzi zagrożonych tym szeroko pojmowanym zjawiskiem oraz promocja integracji społecznej (...) [streetworker najpierw] poznaje problemy klienta, dokonuje diagnozy, tworzy program oddziaływań dostosowany do potrzeb konkretnej jednostki/grupy, (...) uwzględniając zasadę najpierw człowiek, dopiero później problem”. Wspomniany autor wskazuje także na cztery podstawowe formy świadczenia pracy socjalnej z wykorzystaniem metody *streetwork* – których wybór zależy od specyfiki grupy docelowej – zaliczając do nich: pracę z jednostką (w ramach indywidualnego kontaktu), pracę z grupą i ukierunkowaną na liderów grupowych (tzw. multiplikatorów),

a także streetworking oparty na ofertach pomocy (np. wymiana igieł i strzykawek w ramach redukcji szkód) (Barwiński 2011).

Celem niniejszego artykułu jest właśnie opis takich działań podejmowanych przez pracowników Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Krakowie z zastosowaniem metody streetwork, które były realizowane w ramach projektu systemowego. Działania, które były kierowane do młodych ludzi omówiono uwzględniając ich oceny sytuacji na rynku pracy i ich samooceny oraz ich poziom motywacji do uczestnictwa na rynku pracy. Realizacja omawianego projektu zakończyła się w 2008 roku, ale to nie czas jego realizacji jest przedmiotem opisu i prowadzonych analiz, lecz ciągle aktualne w pomocy społecznej sposoby aktywnej integracji, jak również problem, czy ci, którzy są adresatami takich działań wykazują gotowość do planowanych zmian.

2. Streetwork – forma pracy Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Krakowie

Początki nowoczesnej pracy socjalnej realizowanej metodą mobilnej pracy środowiskowej przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krakowie sięgają 2003 roku. Uruchomiono wówczas projekt „Akcja Zima” skierowany do osób bezdomnych, realizowany przez MOPS we współpracy ze Strażą Miejską Miasta Krakowa, Komendą Miejską Policji oraz Służbą Ochrony Kolei. Wsparcie dla osób bezdomnych kontynuowano poprzez uruchomienie od października 2006 r. do marca 2008 r. kolejnego projektu: „Streetwork – skuteczny kontakt z klientem”, w którym wsparcie skierowane było także do młodzieży wybranych krakowskich osiedli¹. W czerwcu 2008 r. uruchomiono następny projekt, w ramach Programu Aktywności Lokalnej, realizowany m.in. przez streetworkerów krakowskiego MOPS, „Pora na aktywność. Aktywizacja i integracja klientów MOPS w Krakowie”. Ważnym elementem realizacji wyżej wymienionych projektów było budowanie sieci współpracy zarówno na poziomie lokalnym, jak i ponadlokalnym (w tym międzynarodowym) w formie wspólnych konferencji, wymiany kadry w ramach staży. Podejście sieciowe polega na organizowaniu współpracy i wymianie doświadczeń różnych instytucji i organizacji skupionych wokół problemów marginalizacji i wykluczenia społecznego. Zespoły pracujące z młodzieżą nawiązały zatem współpracę ze Strażą Miejską, Policją, radami osiedli i dzielnic, domami kultury, klubami sportowymi oraz szkołami.

¹ [http://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=14403_\(17.11.2007\)](http://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=14403_(17.11.2007)).

3. Projekt „Pora na aktywność. Aktywizacja i integracja klientów MOPS w Krakowie” jako sposób aktywizacji młodych ludzi

Projekt „Pora na aktywność” skierowany był do młodzieży zagrożonej wykluczeniem lub doświadczającej społecznego wykluczenia, dla której przestrzeń „ulicy”, a właściwie osiedla, stanowiła centrum życia zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym. Zespoły streetworkerów pracujące z tymi młodymi ludźmi koncentrowały się na wspieraniu ich aktywności. Celem podejmowanych działań było motywowanie ich do efektywnego zagospodarowania wolnego czasu, który na ogół – w zasadzie beczynnie – spędzali „na ulicy” oraz budowania niezbędnego potencjału do podjęcia pracy zawodowej. Młodzi ludzie byli dla streetworkerów ekspertami w zakresie problemów młodzieży, a co za tym idzie w ramach kontaktu z nimi szukano skutecznych sposobów ich rozwiązania.

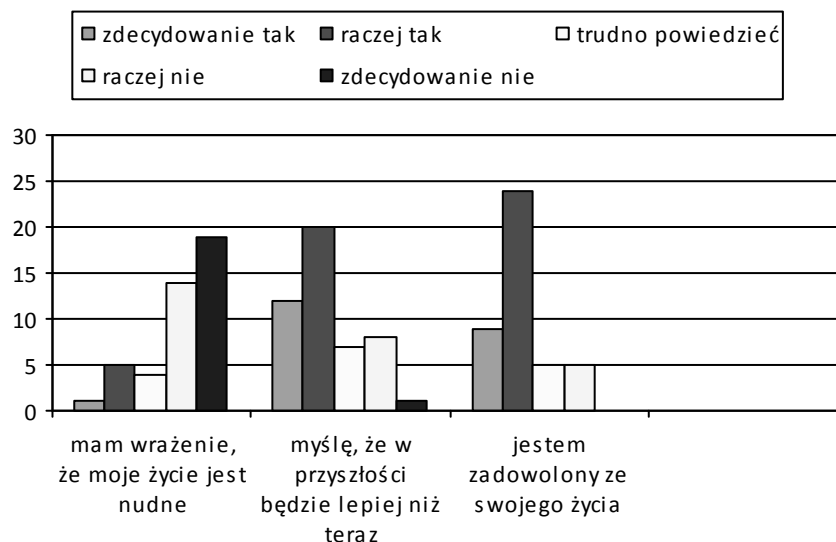
W badaniach diagnostycznych², prowadzonych na potrzeby projektu, uwzględniono wiedzę dotyczącą motywacji i samooceny beneficjenta, które stanowią o jego gotowości do udziału tak w życiu społecznym, jak i zawodowym, a także gotowości do podejmowania działań zmierzających do zmiany aktualnej sytuacji życiowej. Przyjęto bowiem, że wiedza o mechanizmach regulacyjnych ludzkiego działania jest niezbędna w kierowaniu procesem wychowania, organizowaniu działalności społecznej oraz w różnych formach postępowania korekcyjnego (resocjalizacji, reedukacji, reintegracji, jak i profilaktyce). Empiryczną podstawę prowadzonych analiz stanowiły wyniki badań, które dotyczyły samooceny i motywacji do pracy młodzieży. Dane pochodziły z 43 wypełnionych przez beneficjentów kart, i choć nie jest to znacząca próba, tak aby móc uzyskane wyniki generalizować na całą populację, to upoważniają one do formułowania wstępnych wniosków dla teorii i praktyki. Istotną zmienną warunkującą tak sposób myślenia, jak i funkcjonowania badanych była nie tylko ich sytuacja rodzinna i ekonomiczna, ale także miejsce zamieszkania i sposób jego traktowania. Związanie z miejscem zamieszkania, swoiste gospodarowanie tą przestrzenią, traktowanie jej w kategoriach przynależności, ale i własności daje poczucie bezpieczeństwa (kontroli), ale w konsekwencji staje się też źródłem szeregu ograniczeń. Tak rozumiana osiedlowa enklawa oferuje mało zmienne w czasie i przestrzeni bodźce, które – jak wynika z obserwacji streetworkerów – determinują codzienną rutynę i usztywniają sposób działania i myślenia, ograniczając je do spraw związanych z najbliższym otoczeniem (zazwyczaj „tu i teraz”) i opinii w nim formułowanych.

² Dane pochodzą z niepublikowanego Raportu z diagnozy końcowej projektu *Pora na aktywność – Aktywizacja i integracja klientów MOPS w Krakowie*, realizowanej w ramach Programu Aktywności Lokalnej w okresie czerwiec-grudzień 2008 r.

Do przeprowadzenia badań – które miały charakter diagnostyczny – posłużono się kartą samooceny i motywacji do pracy, którą skonstruowano na potrzeby projektu. Narzędzie zawierało 30 opinii na temat postaw i zachowań, które stanowiły wskaźniki samooceny beneficjenta oraz jego motywacji do rozwoju i aktywności. Zawarte w karcie opinie, do których miał ustosunkować się beneficjent, dotyczyły jego: 1) aktualnej sytuacji życiowej, 2) osobistych dążeń/przewidywanej przyszłości i osiągniętych celów, 3) sytuacji na rynku pracy i umiejętności, które są na rynku pracy potrzebne, 4) stosunku do siebie i własnego wyglądu, 5) relacji z innymi ludźmi, 6) umiejętności społecznych (przez które rozumiano wybrane umiejętności składające się na efektywne funkcjonowanie w kontaktach z innymi ludźmi, jak np. umiejętność zawierania znajomości, okazywania ciepła i życzliwości, czy pewność siebie). Na 5-stopniowej skali z punktem neutralnym beneficjent zaznaczał, na ile dotyczą go poszczególne opinie. Odpowiedzi badanych zostały uzupełnione testem zdań niedokończonych, które ustalały, co zazwyczaj badany robi w ciągu dnia, projekcyjnie – co chciałby/i będzie robił w przyszłości, co lubi/nie lubi robić oraz z czego jest najbardziej dumy, w jakiej sytuacji czuje się bezradny i jakie cechy opisują go jako człowieka (ta część kwestionariusza często była w całości lub w części pomijana przez badanych).

Przechodząc do prezentacji wyników (rys. 1), należy tytułem wstępu podkreślić, że w zdecydowanej większości badani (33 na 43 osoby) byli zadowoleni ze swojego życia i w podobnym stopniu uznawali oni, że ich życie nie jest nudne. Jednocześnie ponad połowa z nich chciałaby coś w swoim życiu zmienić (27 osób) i oczekiwała, że w przyszłości będzie lepiej. Postawy objętych badaniem młodych ludzi odnośnie ich przyszłości nie były jednak niejednoznaczne. Z testu zdań niedokończonych wynikało bowiem, że przyszłość jest dla wielu z nich niejasna, mieli trudności z nazwaniem (czy też doprecyzowaniem) tego co chcieliby robić, w sposób bardzo ogólny pisali o swoich aspiracjach i zainteresowaniach lub po prostu pomijali odpowiedź na to pytanie. Zatrzymując się w tym miejscu dodajmy, że taki brak precyzji, niepewność oczekiwań co do przyszłości, z jednej strony wynikać może z ciągłego poszukiwania, a być może i niechęci do ujawniania własnych planów (czy też marzeń), z drugiej strony warto zaznaczyć, że planowanie przyszłości jest czymś ważnym w wieku dorastania, a także w okresie młodzieńczym (a w takim byli badani³), wtedy bowiem kształtują się marzenia i oczekiwania dotyczące własnego życia i przyszłości, one wyznaczają też kierunek aktywności młodego człowieka.

³ Okresy rozwojowe określone zostały na podstawie klasyfikacji zaproponowanej przez Marię Żebrowską za: Przetacznik-Gierowska, Makięłło-Jarża (1985). Wiek dorastania to okres od 12 do 18 roku życia, wcześniej wyróżniano też wiek młodzieńczy od 17–18 do 24 lat.

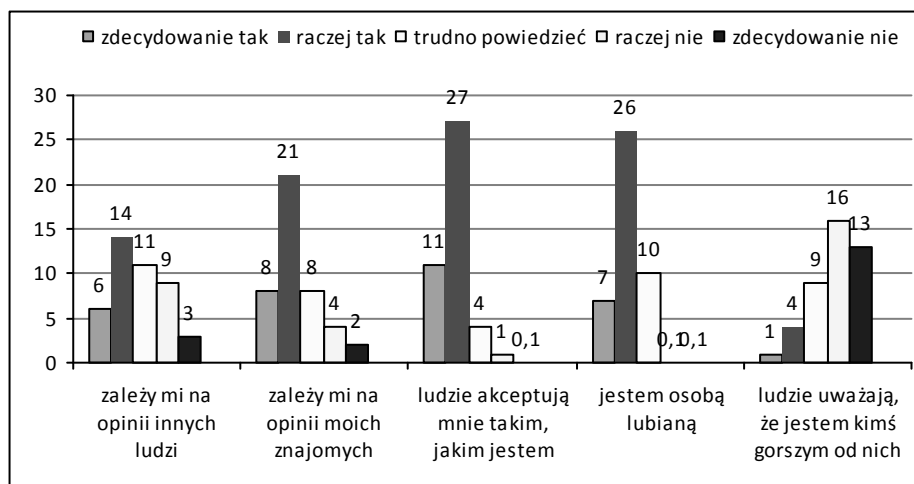
Rys. 1. Wybrane opinie badanych na temat ich aktualnej sytuacji życiowej i przyszłości
 Źródło: Nózka M., Smagacz-Poziemska M. (2008).

Przedstawione wcześniej wyniki nie muszą zatem stać w opozycji z przekonaniem większości badanych (mogącym bazować na przeszłych doświadczeniach, samowyoobrażeniu, czy też aspiracji), że wiedzą do czego zmierzają i ich deklaracji, że raczej zawsze osiągają zamierzone cele i jeżeli do czegoś dążą, to zwykle kończy się to sukcesem. Jeżeli natomiast chodzi o dążenie do celu, to niemałe znaczenie ma to czy należy osiągać go samodzielnie, czy przy wsparciu innych. Opinię, że *każdy powinien polegać wyłącznie na sobie* zdecydowanie podzieliło tylko 5 badanych, 10 nie zgodziło się z tą tezą, natomiast 18 nie potrafiło określić swojego stanowiska w tej sprawie. Być może nie bez znaczenia dla tak sformułowanych odpowiedzi ma fakt, że badani dobrze oceniali relacje z innymi osobami i swój stosunek do innych ludzi. Ponadto zazwyczaj (39 osób) podzielali opinię, że lubią towarzystwo innych osób, na opiniach, których raczej im zależy, w tym zwłaszcza na opinii znajomych (rys. 2), chociaż do ludzi – w ogóle – raczej są nieufni (20 beneficjentów deklaruje, że ufa innym ludziom, w tym tylko 2 osoby – ufa zdecydowanie).

Uzyskane w trakcie prowadzonej diagnozy informacje potwierdziły silną potrzebę akceptacji badanych, zwłaszcza przez ich rówieśników. Zaznaczmy, że w tym okresie rozwojowym ważnym punktem odniesienia staje się grupa rówieśnicza, a znaczącymi innymi koledzy, którzy podobnie myślą i odczuwają. Grono rówieśników daje młodemu człowiekowi poczucie przynależności

i wspólnoty, akceptację, możliwość samorealizacji i jednocześnie szansę rozwoju kontaktów interpersonalnych. W tym miejscu warto przypomnieć, że w pracy socjalnej z młodymi ludźmi istotne jest to, że młodzieżowe grupy rówieśnicze charakteryzują się dużą siłą dośrodkową oraz odgraniczeniem zewnętrznym. Cechuje je silny nonkonformizm wobec otoczenia oraz konformizm wewnątrzgrupowy (Michel 2005: 154–155). W wieku dorastania wzrasta bowiem nie tylko zainteresowanie sobą, ale także potrzeba manipulowania wrażeniem wywieranym na innych, zwłaszcza na osobach znaczących (tj. rówieśnikach). Czasami zatem młody człowiek zachowując się w sposób, który wywołuje gniew, oburzenie i potępienie dorosłych, może kompensować wiele odczuwanych braków poprzez aprobatę kolegów. Dodajmy, że brak akceptacji i dialogu ze strony dorosłych, brak prób nawiązywania z młodym człowiekiem pozytywnych relacji, może potęgować w nim wspomniane wyżej, rozwojowo warunkowane, właściwości okresu dorastania. Ponadto młodzież pozbawiona podtrzymujących relacji ze strony osób najbliższych, w tym swoich krewnych, bez wsparcia w trudnych sytuacjach, zazwyczaj zaczyna szukać innego układu społecznego i orientować się na pomoc oraz wsparcie osób spoza rodziny, przede wszystkim członków grup rówieśniczych/koleżeńskich i podkultur dewiacyjnych, do których ma dostęp i od których – z czasem – może stać się zależny. Zatem – powtórzmy – gdy rodzina i szkoła nie dają młodemu człowiekowi poczucia bezpieczeństwa, nie sprzyjają w osiąganiu sukcesów zarówno w relacjach interpersonalnych, jak i w sferze edukacji, gdy nie zaspokajają jego potrzeby przynależności i samorealizacji, wzrastać może motywacja do symbolicznego lub faktycznego „porzucania” tych pierwszych, na rzecz pełnej koncentracji na wspólnotach zastępczych, w których może zaspokoić swoje potrzeby w sposób bezpieczny i nie zagrażający indywidualnej tożsamości (por. Michel 2005: 150).

Być może to w pewnym stopniu też uzasadnia, dlaczego młodzi ludzie zidentyfikowani przez pracowników instytucji pomocowej jako zagrożeni wykluczeniem lub wykluczeni społecznie (ze względu na sytuację rodzinną, ekonomiczną, prawną, szkolną i in.), a tym samym objęci badaniem, nie czują się gorsi od innych i oceniają siebie jako osoby pewne siebie, uważając także, że są raczej lubiani (nikt nie wybrał odpowiedzi „nie jestem lubiany”, nikt nie zaznaczył też odpowiedzi, że „zdecydowanie nie jest pewny siebie”) i akceptowani przez innych (tak uważa 38 osób). Badani deklarowali także zadowolenie ze swojego wyglądu, i uznawali, że są atrakcyjni dla wielu osób (opinia 28 na 42 osoby), chociaż 23 badanym trudno było jednoznacznie odpowiedzieć na tak zadane pytanie. Z przywołanych wyżej wyników badań wyłania się zatem obraz raczej otwartych i pewnych siebie młodych ludzi (rys. 2), z jednej strony zadowolonych ze swojego życia, z drugiej zaś wyczekujących zmian, ale bliżej niesprecyzowanych (nie nazwanych).

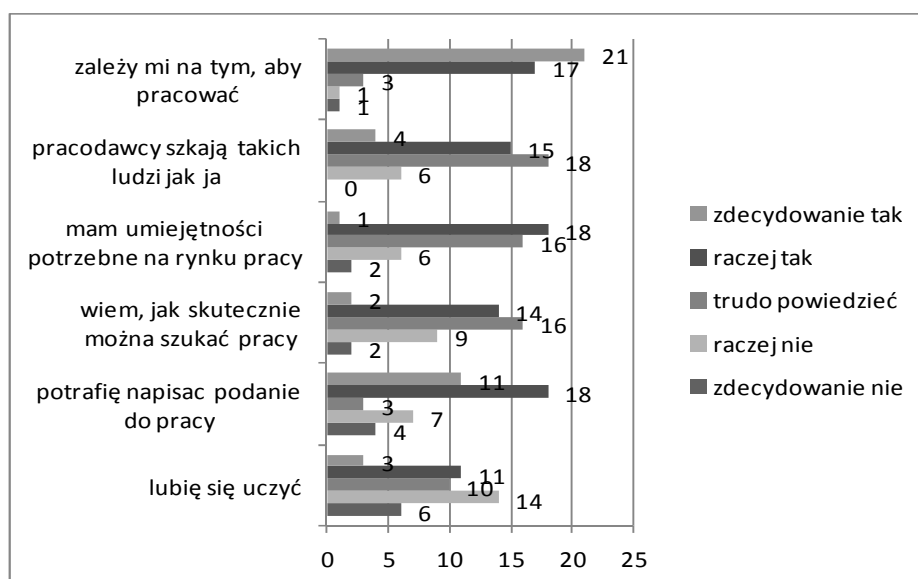

Rys. 2. Wybrane opinie badanych na temat ich relacji z innymi ludźmi

Źródło: Nózka M., Smagacz-Poziemska M. (2008).

Pytanie czy i w jakim zakresie może to wpływać na ich przyszłą sytuację zawodową, przypomnijmy bowiem, że jednym z założeń projektu było przeciwdziałanie wykluczeniu młodych ludzi z rynku pracy. Badano więc m.in. jaki jest ich stosunek do posiadanych kompetencji i szans na rynku pracy. Także w tym przypadku dał się zauważyć niemały optymizm. Młodzi ludzie – co ciekawe, biorąc pod uwagę ich faktyczny brak kwalifikacji i sytuację na rynku pracy, niekorzystną zwłaszcza dla młodzieży – pozytywnie oceniali swoje kompetencje i szanse na rynku pracy, w tym umiejętność przygotowania dokumentów aplikacyjnych (rys. 3). Prawie wszyscy deklarowali, że zależy im na podjęciu pracy (38 osób), chociaż wielu z nich nie było pewnych co do posiadania umiejętności jej skutecznego szukania (11 osób deklarowało, że nie wie jak skutecznie szukać pracy, a 16 – zaznaczyło „trudno powiedzieć”). W teście zdań niedokończonych część badanych ujawniała, że w przyszłości chciałaby mieć dobrą pracę i duże pieniądze. W tym miejscu, podkreślmy jednak – ponieważ nie jest to bez znaczenia z punktu widzenia oczekiwań potencjalnych pracodawców – że większość badanych zadeklarowała, że nie lubi się uczyć (tylko 3 osoby były przeciwnego zdania). Dodajmy, że ze szczegółowej analizy danych uzyskanych z zastosowaniem karty motywacji i samooceny wynika, że wszystkie osoby, które chcą w przyszłości dobrze zarabiać, równocześnie zaznaczały, że „raczej” lub „zdecydowanie nie lubią się uczyć”. Beneficjenci pytani o zamiar kontynuowania nauki, w większości odnosiło się do tego negatywnie (27 osób), uzasadniając, często dość lapidarnie, że „mają dosyć szkoły”, „nie lubią szkoły”, że „brakuje im motywacji”, „nie mają

powodu [aby naukę kontynuować]”, „nie mają po co”, lub że „[po prostu] nie chcą”. Mimo to – nieznaczna, aczkolwiek – większość badanych postrzegała siebie jako osoby atrakcyjne na rynku pracy (w opinii 19 osób „pracodawcy szukają takich osób jak oni”, natomiast 18 nie miało na ten temat zdania).

Rys. 3. Ocena własnej sytuacji i umiejętności potrzebnych na rynku pracy

Źródło: Nózka M., Smagacz-Poziemska M. (2008).

Mimo zatem obiektywnych cech marginalnej pozycji społecznej badanej młodzieży, m.in. doświadczanym przez nią problemom finansowym (31 osób), uzależnieniom (40 osób), konfliktom z prawem (25 osób), trudnościom szkolnym (29 osób), cechuje ją samoakceptacja, poczucie własnych kompetencji i atrakcyjności interpersonalnej oraz – zasadniczo – optymizm, który może być zarówno mechanizmem obronnym ego, z drugiej zaś strony – pochodną wysokiej samooceny (a w tym przekonania, że jest się lubianym przez innych), która kształtuje się pod wpływem pozytywnych ocen ze strony otoczenia (zwłaszcza osób znaczących, tj. rówieśników) (por. Jucha, Rendecka, Żuraw 1969).

Streetworkerzy zauważyli, że szczególnie w sytuacji, gdy przestrzeń życiowa tych młodych ludzi rozszerzała się z obszaru osiedlowej enklawy (swoistego ekosystemu) na całą dzielnicę czy miasto, co związane było np. z udziałem w szkoleniu, wspólnym wyjściem do klubu, czy na basen, pojawiała

się niepewność i dezorientacja. To w nowej sytuacji, w obecności ludzi obcych – a co jest nieuniknione w sytuacji podjęcia pracy zawodowej – z czym wiązać się mogą nowe oczekiwania, brak akceptacji dla sposobu życia i zachowania tych młodych ludzi, pojawić się może poczucie deprywacji, zagrożenia, fatalizmu i indolencji. Zatem z punktu widzenia planowanej zmiany aprobaty siebie i swojego postępowania (co w przypadku badanych dotyczyło np. zachowań niezgodnych z prawem, spożywania alkoholu, wagarowania, zachowań prowokacyjnych) może ją utrudniać, ograniczać możliwości krytycznego wglądu w posiadane umiejętności, tak społeczne, jak i zawodowe. Niewątpliwie przebywanie w środowisku rówieśników, których sytuacja rodzinna oraz motywacja do nauki jest zbliżona, może hamować dążenie do jej kontynuowania, a także integracji w ramach szerszych struktur społecznych. Wyjątkowo trudno jest bowiem mobilizować do zmiany osoby, które czują się względnie dobrze w aktualnej sytuacji życiowej. Natomiast sytuacja konfrontacji własnych możliwości z wymaganiami np. pracodawcy może być źródłem frustracji i poczucia zagrożenia (także dla własnego wizerunku), co sprzyjać może uruchamianiu mechanizmów obronnych, z wycofaniem się z aktywności włącznie. Brak zmian może natomiast w przyszłości skutkować trwałym wykluczeniem z rynku pracy i innych sfer życia społecznego oraz alternatywnymi formami adaptacji.

Zatem zestawienie wyników badań diagnostycznych z wnioskami z bieżącej i bezpośredniej obserwacji beneficjentów spowodowała, że w projekcie „Pora na aktywność. Aktywizacja i integracja klientów MOPS w Krakowie” zastosowano też bardziej ofensywne formy wsparcia w celu stymulowania młodzieży do bardziej konstruktywnego działania, pozwalając również na konfrontację własnych umiejętności i wyobrażeń z praktyką społeczną. Uczestnictwo w oferowanych, różnych formach zajęć nie ograniczało się do biernego w nich udziału, lecz wymagało czynnego zaangażowania, wewnętrznej motywacji, co miało też sprzyjać poczuciu autonomii. W założeniu, młodzi ludzie byli partnerami streetworkerów, mogli sami inicjować działania w wybranym kierunku zgodnie z posiadanymi predyspozycjami i zainteresowaniami (por. Skorny 1989: 44). Przyjęto, że poczucie sprawstwa korzystnie będzie wpływało na efektywność i sprawność wykonywanych zadań, a także odpowiedzialności za podejmowane czyny i ich konsekwencje.

W omawianym projekcie wykorzystano wszystkie metody mobilnej pracy środowiskowej, bazując na kompetencjach i zdolnościach jego uczestników. Istotny był kontakt indywidualny prowadzących projekt z jego beneficjentami, obejmujący rozmowy, wsparcie i poradnictwo. Ta wstępna faza edukacyjna stanowiła zawsze podstawę dalszych działań. Praca zakładała długookresowe oddziaływanie i wymagała konsekwencji, składało się na nią kilka etapów: zdobycie zaufania poprzez wspólne nie narzucające działania, nawiązanie

wspólnego języka, stopniowe poszerzanie strefy wzajemnych wpływów, włączanie młodzieży do problemów ludzi dorosłych i do wspólnego działania. Umiejętna praca z młodzieżą oznacza zatem dostrzeganie jej potrzeb, nie etykietowanie, otwartość i elastyczność komunikacyjną. Natomiast skuteczność podejmowanych działań warunkowana jest okazywanym szacunkiem, stwarzaniem możliwości realizacji przez tych młodych ludzi własnych rozwiązań w działaniu poprzez włączanie w różne formy aktywności, stwarzanie warunków do samoaktualizacji, w oparciu o możliwości i predyspozycje, kierowanie się zasadą samostanowienia, zwiększając poczucie ich kontroli.

W celu przeciwdziałania stygmatyzacji i wykluczeniu podopiecznych, streetworkerzy stosowali także metodę pracy w dzielnicy, kierując ofertę do całych grup, co sprzyjało wytworzeniu i podtrzymaniu więzi między ich członkami. Natomiast nawiązanie współpracy z rodziną podopiecznego zwiększało efektywność pracy poprzez objęcie oddziaływaniem wychowawczym także rodziców i opiekunów.

Praca socjalna w środowisku ulicznym obejmowała także ofertę konkretnych programów pomocy: profilaktycznych, edukacyjnych, uwzględniających potrzeby grupy docelowej. W ramach analizowanego projektu wykorzystano następujące formy oddziaływania: 1) Instrumenty aktywizacji zawodowej – konsultacje z doradcą zawodowym; 2) Instrumenty aktywizacji edukacyjnej, a w tym warsztaty: „Rozwiązywanie sytuacji trudnych”; „Role zawodowe – przeciwdziałanie dyskryminacji w pracy”; „Zachowania ryzykowne”; „Pierwsza pomoc”; oraz „Warsztaty fotograficzne” połączone z wystawą i konkursem, w którym nagradzano najlepsze prace i „Warsztaty rozwijania kompetencji interpersonalnych” pn. „Kino letnie”. Oferta działań edukacyjnych obejmowała także zajęcia przygotowania zawodowego, realizowane w ramach kursów: obsługi kasy fiskalnej, kosmetycznego, operatora wózka widłowego, prawa jazdy, „alpinizmu przemysłowego”; 3) Instrumenty edukacji zdrowotnej – uwzględniały badania specjalistyczne i terapię psychologiczną; 4) Instrumenty aktywizacji społecznej – obejmowały: trening kompetencji i umiejętności społecznych – grupy sportowe; poradnictwo specjalistyczne dla beneficjentów (prawne, psychologiczne, zawodowe); poradnictwo specjalistyczne dla otoczenia beneficjenta, tj. rodziny, sąsiadów, rówieśników (prawne, psychologiczne, zawodowe); trening kompetencji i umiejętności grupowych: zawody sportowe: *Wola Champions League*.

Zespoły streetworkerów współpracujące z młodymi ludźmi kładły w działalności nacisk na wspieranie ich aktywności i samodzielności oraz motywowanie do efektywnego zagospodarowania czasu wolnego. Mimo, iż zaangażowanie i otwartość beneficjentów, ich dobry kontakt z pracownikami socjalnymi MOPS, nie skutkowało większą liczbą ukończonych kursów w programie aktywizacji zawodowej, to ważny był jednak nawiązany kontakt,

który stanowił bazę dla budowania relacji, opartych na zaufaniu, co było niezbędne dla dalszej pracy, bo praca z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym wymaga działań systematycznych i długofalowych.

Koleją zastosowaną przez streetworkerów metodą mobilnej pracy środowiskowej była praca w oparciu o liderów grupowych. Odwoływanie się do układów grupowych w obszarze działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych wynika – o czym była już mowa – ze znaczenia jakie młodzi ludzie przywiązują do kontaktów rówieśniczych w okresie dorastania. W metodzie tej przyjmuje się, że grupy młodzieżowe mogą wywierać zarówno negatywny, jak i pozytywny wpływ na zachowanie poszczególnych jej członków. Stosując metodę pracownik uliczny angażuje się w pomoc liderom grupowym w tworzeniu i wspieraniu inicjatyw samopomocowych. Programy bazujące na wsparciu rówieśniczym mobilizują młodzież do pozytywnych zmian oraz pomocy sobie i innym poprzez konstruktywne współdziałanie, które daje poczucie sprawstwa, samosterowności i odpowiedzialności. Programy te pomagają rozwijać umiejętności społeczne (w zakresie komunikacji interpersonalnej, współpracy, rozwiązywania konfliktów, podejmowania decyzji, itd.) i poczucie kompetencji w zakresie funkcjonowania intra- i interpersonalnego. Stwarzają możliwość doświadczania wsparcia i sukcesu w grupie, ale także uczą radzenia sobie z negatywną presją rówieśniczą (Gaś 1995). Działania kieruje się do nieformalnych grup młodzieżowych, stwarzając ich członkom możliwość włączania się w obszary kontrolowanej, pozytywnej aktywności, a w tym: w akcje charytatywne i działania na rzecz społeczności lokalnej. Ta forma pracy socjalnej pozwala kształtować i podnosić świadomość przynależności zarówno do własnej grupy, jak i szerszej rozumianej społeczności lokalnej.

Skutecznym rozwiązaniem w pracy z młodzieżą wydaje się zatem poradnictwo w ramach grup rówieśniczych. Jego zaletą jest to, że młodzież może szybciej znaleźć punkt odniesienia do dalszej pracy i ewentualnej zmiany, gdyż osoby, które poradziły sobie ze swoimi kłopotami, z którymi jednostka ma kontakt w grupie, dostarczają rówieśnikom wzorów do naśladowania. Tworzenie i wykorzystywanie rówieśniczych grup wzmocnienia – poprzez inspirowane dyskusje na temat różnych problemów – sprzyja wymianie opinii i doświadczeń.

W pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym zasadne jest stosowanie idei normalizacji, która wyraża się w dążeniu do zabezpieczenia warunków życia tej młodzieży adekwatnych do warunków życia prawidłowo funkcjonującego ich naturalnego otoczenia społecznego, co najskuteczniej zabezpiecza młodego człowieka przed destabilizacją i patologią. Miejsce życia młodego człowieka powinno sprzyjać utrzymaniu normalnego, społecznie oczekiwanego rytmu dnia i aktywności. Należy zatem szukać mechanizmów integracji społecznej tej grupy młodzieży, m.in. poprzez tworzenie i realizację programów profilaktycznych i systemu pomocy w konkretnych warunkach,

uwzględniając specyfikę danego środowiska (Michel 2001). Normalizacja oznacza stopniowe włączanie młodego człowieka w coraz to nowe, istotne, rodzaje aktywności społecznej. Forma pracy umożliwiająca wykorzystanie naturalnych procesów społecznych, przebiegająca w codziennych sytuacjach, określana jest przez Z. Ratajczaka (1994: 44–45) naturalną technologią pomagania.

Działania, których celem jest włączanie młodzieży zagrożonej wykluczeniem w główny nurt życia społecznego mogą jednak natrafić na niepowodzenie i wywoływać wzmocnienie działań dyskryminacyjnych. Dla ewentualnych interwencji problemem jest bowiem etykieta nienormalności, nadana młodym ludziom, nawet wówczas gdy zaburzenie zostanie wyeliminowane. Stygmat taki, który kształtuje ludzkie reakcje, może wydłużać w czasie występowanie problemu (Meyer 2003: 31–32). Zatem zamiast zmniejszać dychotomię pomiędzy normalnością i nienormalnością, należy minimalizować zaetykietowaną dewiację, np. poprzez edukację i podnoszenie społecznej świadomości (kampanie społeczne), także na temat potrzeb i problemów młodych ludzi.

4. Podsumowanie

Wsparcie oferowane młodym ludziom, których centrum życiowym stała się przestrzeń osiedla musi uwzględniać konieczność pełnego rozpoznania zjawiska, gdyż tylko rzetelna diagnoza stwarza szansę na adekwatną i skuteczną pomoc. Nie należy koncentrować się przy tym wyłącznie na młodym człowieku i jego zachowaniu, ale także na jego najbliższym otoczeniu, przede wszystkim rodzinie i jego związkach z rodzicami, rówieśnikami i innych osobach, które pozostają z nim w relacji. W złożonym problemie zagrożenia wykluczeniem społecznym młodych ludzi ustalenia jego wewnętrznej złożoności i przyczyn stanowi duże wyzwanie, gdyż zazwyczaj składa się na nie splot różnego rodzaju czynników. Potrzeby praktyki społecznej pobudzają wyobraźnię i aktywność badaczy, w tym teoretyków. Przykładem tak zainicjowanych poszukiwań niech będzie finalizowany już projekt badawczy z udziałem środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, pt. „Dzieci ulicy”: *procesy marginalizacji i automarginalizacji nieletnich. Rozpoznanie determinantów zjawiska i jego społeczno-kulturowej manifestacji*⁴. Motywacją dla podjęcia badań nad dziećmi ulicy nie były bowiem wyłącznie względy teoretyczne (teoretyczno-metodologiczne), ale także praktyczne, a w tym np. rozpoznawanie

⁴ Projekt realizuje zespół pracowników naukowych Instytutu Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w składzie: prof. zw. dr hab. Krzysztof Frysztacki, dr Marta Smagacz-Poziemska, dr M. Nózka.

mechanizmów powodujących wykluczenie społeczne młodzieży celem przeciwdziałania temu zjawisku.

Bibliografia

- Barwiński Ł. (2011), *Marginalizacja społeczna młodzieży i jej przeciwdziałanie w praktyce streetworkingu – wyzwania, szanse, zagrożenia*, [w:] *Dzieci ulicy – procesy marginalizacji i automarginalizacji nieletnich*, red. K. Frysztacki, M. Nózka, M. Smagacz-Poziemska, Zeszyty Pracy Socjalnej (zeszyt szesnasty), Kraków: Wydawnictwo Instytutu Socjologii UJ.
- Brandes D., Specht W. (2000), *Praca z dziećmi ulicy w European Network on Street Children Worldwide (ENSCW) i International Society for Mobil Youth Work (ISMO). Projekty i koncepcje*, [w:] *Dzieci ulicy. Problemy. Profilaktyka. Resocjalizacja*, red. G. Olszewska-Baka, Białystok: Biblioteka Nauczycielskiego Kolegium Rewalidacji i Resocjalizacji w Białymstoku.
- Bielecka E. (2006), *Czy muszą być wykluczeni? – refleksje pedagoga społecznego o „trudnej” młodzieży*, [w:] *Wykluczenie i marginalizacja społeczna. Wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, red. K. Białobrzeska, S. Kawula, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT.
- Frankel A., Snyder M.L. (1978), *Poor performance following unsolvable problems: Learned helplessness or egotism?*, „Journal of Personality and Social Psychology”, nr 36.
- Gaś Z. (1995), *Młodzieżowe programy wsparcia rówieśniczego*, Warszawa: Scholar.
- Jucha Z., Rendecka A., Żuraw J. (1979), *Akceptacja siebie i jej związek z akceptacją innych*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 1.
- Kofta M., Sędek G. (1993), *Wyuczona bezradność: podejście informacyjne*, [w:] M. Kofta (red.), *Psychologia aktywności: zaangażowanie, sprawstwo, bezradność*, Poznań: „Nakom”.
- Lichoń K. (2004), *Znikający jeźdźcy*, „Charaktery”, nr 3.
- Meyer R. (2003), *Psychopatologia*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Michel M. (2005), *Młodzieżowa grupa profilaktyczna jako próba tworzenia alternatywnych działań młodzieży zagrożonej patologią*, [w:] *Kryzysy rozwojowe wieku dziecięco-młodzieżowego a możliwości społecznego wsparcia*, red. B. Grochmal-Bach, A. Konobloch-Gal, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Michel M. (2001), *Znaczenie grupy rówieśniczej w konsumpcji substancji psychoaktywnych*, [w:] *Spoleczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*, red. B. Urban, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nózka M., Smagacz-Poziemska M. (2008), *Raport z diagnozy końcowej projektu „Pora na aktywność – Aktywizacja i integracja klientów MOPS w Krakowie”*. „Program Aktywności Lokalnej”, MOPS w Krakowie, grudzień (niepublikowany).
- Przetacznik-Gierowska M., Makiełto-Jarża G. (1985), *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

- Ratajczak Z. (red.) (1994), *Psychologiczna problematyka wsparcia społecznego i pomocy*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Reykowski J. (1982), *Z zagadnień psychologii motywacji*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Reykowski J. (1976), *Emocje i motywacja*, [w:] *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, Warszawa: PWN.
- Sędek G. (1983), *Przegląd badań i modeli teoretycznych zjawiska wyuczonej bezradności*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 3.
- Skorny Z. (1989), *Mechanizmy regulacyjne ludzkiego zachowania*, Warszawa: PWN.
- Słupska K. (2005), *Młodzież na zakręcie historii – między karierą a marginalizacją społeczną*, [w:] *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, red. K. Marzec-Holka, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Sujak E. (1982), *Życie jako zadanie*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Szałański J. (1989), *Samoocena młodzieży niedostosowanej społecznie oraz jej niektóre uwarunkowania i korelaty osobowościowe*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Means of Supporting the Youth Being at Risk of Excluding From the Society in the Context of Their Self Evaluation and Motivation for Work

Summary. The article discusses the means of supporting the youth who are in danger of being excluded from the society used by street workers in their social work. It also presents the outcome of the diagnostic research carried within the framework of a project made by a Social Assistance Centre in Cracow. The project is a part of a Program of Local Activity which includes, among others, the level of self evaluation and motivation for work. Despite a number of problems which the subjects of the research have experienced (at school, in family, economical, legal), they are characterised by a high level of self-approval and unrealistic optimism which, on the other hand, does not have a reflection in the abilities they have and challenge they take up.

A hypothesis has been put forward that the level of self evaluation and accepting the present situation in life by the subjects may deprive them of any motivation to make any changes in themselves or their life. Additionally, staying in a closed area of the neighbourhood or in a peer environment similar in terms of family situation and motivation level may bring to a standstill not only the ability of self-development and social integration but also the will to do so. Methods used in the environmental work discussed in the article included the outcome of the diagnostic research and, consequently, the need of taking activating actions aimed at group leaders and supporting networks.

Key words: social exclusion, social work, streetwork, self-esteem, motivation, activation, labor market.

Marcjanna Nózka – doktor nauk humanistycznych, absolwentka socjologii i etnologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Adiunkt w Zakładzie Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zainteresowania: socjologia dewiacji i problemów społecznych (w tym: procesy wykluczenia i marginalizacji, bezdomność, ubóstwo), psychologia społeczna i komunikacja.

Adres e-mail: marcjanna.nozka@uj.edu.pl